

Az univerzális szórendről az információs szerkezet tükrében

Absztrakt

Az előadás abból az elméleti problémából indul ki, hogy feltehetjük-e, miszerint a világ nyelveiben az alany és a tárgy igéhez viszonyított sorrendje egy univerzális alapszórend alapján rendeződik, legalábbis a kiinduló szerkezetben. A tipológiai kutatások és a generatív elmélet feladatának tekinti, hogy feltárja az emberi nyelvek általánosságait, univerzáléit, és ugyan más-más aspektusból, de az egyetemes nyelvten létezésének szükségességét igazolják. Az általános alapelvekből az következik, hogy minden emberi nyelv azonos szerkezetre megy vissza. A tipológia Greenberg (1966) óta hat lehetséges szórendi változatot tesz fel, melyek közül a nyelvek túlnyomó többsége három szórend köré csoportosul, nevezetesen VSO, SVO, SOV. Tipológiai kutatásokra alapozva Mithun (1987) azt állítja, hogy nem létezik univerzálisan érvényes szintaktikai rendező elv, a szórendet pragmatikai tényezők befolyásolják. Ezzel szemben Kayne-nek (1994) az X'-elméletre épülő Sorbarendeési Axiómája azt feltételezi, hogy a D-szerkezetben minden nyelv alapszórendje SVO típusú, és csak az S-szerkezetben mutatják a tipológiában felállított hat alapszórend valamelyik mintázatát az emberi nyelvek. Kayne-hez és Mithunhoz képest az előadásom annyiban jelent újdonságot, hogy az egyrészt nem konkrét szórendi változathoz indul ki, amiről igyekszem kimutatni, hogy legalábbis az SOV nyelvek esetében nem plauzibilis, másrészt bár az információszerkezetet tartja a fő rendező elvnek, a szintaxisra is érzékeny. Ezt a hipotézist támasztja alá Cinque (1993), Zubizarreta (1994) és Adger (1997). Cinque a Főhangsúly Szabályban azt teszi fel, hogy a mondat leghangsúlyosabb eleme, tulajdonképpen a fókusz a legmélyebb, beágyazott XP konstituens, azaz a (mélyszerkezeti) tárgy. Adger az ír és a gael gyenge névmásokat vizsgálja, és arra a következtetésre jut, hogyha ezek a névmások a felszíni szerkezetben a VP-hez csatolt határozókon kívül jelennek meg, akkor nem viselhetnek többé fókusz hangsúlyt, és ezért inkább topikként értelmezhetők. Ennek alapján helyénvalónak látszik azt feltételezni, hogy egy szórendi (mondatrészi) kategória, nevezetesen a (mélyszerkezeti) tárgy és egy információszerkezeti (pragmatikai) kategória, azaz a fókusz, kölcsönösen leképezhető egymásra, megfeleltethető egymásnak. Az előadás ennek nyomán empirikus adatokra támaszkodva a három leggyakoribb szórend esetében, azaz a VSO, az SVO és az SOV típusoknál megvizsgálja azt a kérdést, hogy az *in situ* (mélyszerkezeti) fókusszal járó igét vajon követi-e a tárgy (VO) vagy megelőzi (OV), és az eredmény összhangban van-e a fenti állítással. A kutatás az alábbi, tipológiailag különböző nyelvekre terjed ki: 1. VSO: ír, gael (Adger 1997), 2. SVO: angol, spanyol (Uribe-Etxebarria 2001), német (Winkler–Göbbel 2002), balkáni nyelvközösség: bolgár, román, újgörög (Krapova 2004), bantu: kitharaka (Muriungi 2005), csádi nyelvek: hausza (Hartmann 2006) és tangale, ngizim, mupun (Hartmann–Zimmermann 2004), 3. SOV: japán, magyar (eredeti szórend), baszk (Rebuschi 2004).

A bemutatott vizsgálat a fókusz mellett nagy figyelmet szentel a másik fontos pragmatikai szerepnek, a topiknak is. Lambrecht (1994) feltételezi, hogy a topik univerzális mondateleji pozíciójáért a „topik-előre-elv” a felelős. Az empirikus kutatások azt mutatják, hogy az SVO nyelvekben, ahol az alanyi pozíció szerkezetileg kötött, az alany rendszerint topikként értelmeződik a felszíni szerkezetben, míg az SOV nyelvekben, ahol az alany helye szerkezetileg nem kötött, többnyire a topikpozícióban helyezkedik el az alany. A VSO nyelveknél a topik a mondat végén is állhat, a hangsúlytalan névmások esetében, l. Adger (1997), amit Lambrecht sem tart elképzelhetetlennek, viszont pl. az írban a topik a mondat elején is megjelenhet (McCloskey 2001). Maleczki (2003) ezt úgy magyarázza, hogy a mondatkezdet a topik számára a default pozíció.

Az empirikus adatok bemutatott elemzése megerősíti azt a hipotézisünket, hogy a szórendek létrejötte a topik–fókusz viszonyt képezi le az emberi nyelvekben, és a kanonikus mondatok szerkezete is eredetileg ilyen mintázatot mutathatott.

Hivatkozások

- Adger, David 1997: VSO Order and Weak Pronouns in Goidelic Celtic, *Canadian Journal of Linguistics* 42, 9-29.
- Cinque, Guglielmo 1993: A null theory of phrase and compound stress, *Linguistic Inquiry* 24, 239-298.
- Greenberg, J. 1966: Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements in J. Greenberg szerk.: *Universals of Language*, MIT Press, Cambridge, Mass., 73-113.
- Hartmann, Katharina 2006: Focus constructions in Hausa in Valéria Molnár and Susanne Winkler (eds.), *The architecture of Focus*, de Gruyter, Berlin, 582-610.
- Hartmann, Katharina – Malte Zimmermann 2004: Focus Strategies in Chadic: The Case of Tangale Revisited in S. Ishihara, M. Schmitz & A. Schwarz szerk.: *Interdisciplinary Studies on Information Structure* 1, 207-243.
- Kayne, Richard S. 1994: *The Antisymmetry of Syntax*, Cambridge, MA, The MIT Press.
- Krapova, Iliyana 2004: Word order in Topic-Focus structures in the Balkan languages in *România Orientale XVII. Atti del IX convegno internazionale di studi sul sud-est europeo*, Tirana, 2004.08.30-09.03., Roma, 139-162.
- Lambrecht, Knud 1994: Pragmatic relations: Topic in Knud Lambrecht: *Information Structure and Sentence Form*, Cambridge, Cambridge University Press, 117-205.
- Maleczki, Márta 2003: Information structure, argument structure and typological variation, in K. Jaszczolt – K. Turner szerk.: *Meaning Through Language Contrast*, Amsterdam, John Benjamins, 223-244.
- McCloskey, James 2001: The morphosyntax of WH-extraction in Irish, *Journal of Linguistics* 37, 67-100.
- Mithun, M. 1987 Is basic word order universal? In Russel S. Tomlin, ed. *Coherence and grounding in discourse*, Amsterdam, John Benjamins, 281-328. [reprinted 1992 in Doris Payne, ed. *Pragmatics of word order flexibility*, Amsterdam: John Benjamins, 15-61.
- Muriungi, Peter Kinyua 2005: Morphological focus in Kitharaka, *The First Scandinavian Conference in Linguistics and Philology in Bergen*, 2005. június 13-15., absztrakt.
- Rebuschi, Georges 2004: Basque from typological, dialectological and diachronic point of view, in Thorsten Roelcke szerk.: *Variation Typology/Variationstypologie, A Typological Handbook of European Languages in the Past and Present*, Berlin/New York, Walter de Gruyter GMBH & Co., 837-865.
- Uribe-Etxebarria, Myriam 2001: Semantic and pragmatic conditions on word order in Spanish, Review article, *Glott International* 5, 222-230.
- Winkler, S. – E. Göbbel 2002: Focus, p-movement, and nuclear-stress rule: a view from Germanic and Romance, Review article, *Linguistics* 40, 1185-1242.
- Zubizarreta, Maria Luisa 1994: The Grammatical Representation of Topic and Focus: implications for the structure of the clause, in S. Baylín et al. szerk.: *Cuadernos de Lingüística* 2, Madrid, Instituto Universitario Ortega y Gasset, 181-208.